

CHO‘LPON ADABIY-TANQIDIY QARASHLARI

Farg‘ona davlat universiteti
filologiya fakulteti (o‘zbek tili)

22.34 A-guruh talabasi **Ro‘ziyeva Hulkaroy**

Annotatsiya

Ushbu maqolada XX asr o‘zbek adabiyotining yirik namoyandasi Cho‘lponning adabiy-tanqidiy qarashlari keng ilmiy asosda tahlil qilinadi. MaqoCho‘lponning adabiy tanqidga oid maqolalari hamda publitsistik chiqishlari asosida uning estetik qarashlari ochib beriladi. Shuningdek, ijodkorning adabiyot orqali xalq ongini uyg‘otish, ma’rifat va milliy o‘zlikni shakllantirish borasidagi xizmatlari tadqiq etiladi. Maqolada Cho‘lponning til masalasiga munosabati, sof va xalqchil adabiy til yaratish haqidagi fikrlari ham ko‘rib chiqiladi. Uning ijodkor mas’uliyati, xalq manfaatiga xizmat qiluvchi adabiyot yaratish haqidagi qarashlari bugungi adabiy jarayon bilan bog‘liq holda tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: Cho‘lpon, adabiy tanqid, jadid adabiyoti, milliy uyg‘onish, badiiy tafakkur, estetik qarashlar, ma’rifat, publitsistika, ijodkor mas’uliyati, milliy adabiyot.

KIRISH

XX asr boshlarida Turkiston ijtimoiy-siyosiy va madaniy hayotida yuz bergan tub o‘zgarishlar o‘zbek adabiyotining mazmun va mohiyatini yangilashga xizmat qildi. Ayniqsa, jadidchilik harakati milliy uyg‘onish g‘oyalarini ilgari surib, xalqni ilm-ma’rifatga, taraqqiyot va erkin fikrlashga chorladi. Bu davr adabiyoti nafaqat badiiy-estetik hodisa, balki jamiyat tafakkurini o‘zgartiruvchi muhim ma’naviy kuch sifatida maydonga chiqdi. Ana shunday murakkab va ziddiyatli tarixiy jarayonda Cho‘lpon o‘zining serqirra ijodi, publitsistik faoliyati hamda adabiy-tanqidiy qarashlari bilan milliy adabiyot taraqqiyotiga ulkan hissa qo‘shdi. U faqat iste’dodli shoir yoki nosir sifatida emas, balki adabiyot va san’atning mohiyatini chuqur anglagan adabiy tanqidchi sifatida ham o‘zbek madaniy tafakkuri tarixida muhim o‘rin egallaydi.

Cho‘lponning adabiy-tanqidiy qarashlari, avvalo, milliy adabiyotning xalq ruhiyati va ijtimoiy taraqqiyot bilan uzviy bog‘liq ekanligini asoslashga qaratilganligi bilan ahamiyatlidir. Adibning fikricha, chinakam adabiyot xalqning dardi, orzu-intilishi va ma’naviy ehtiyojlarini aks ettirishi lozim. Shu bois u badiiy ijodga faqat estetik zavq manbai sifatida emas, balki jamiyatni uyg‘otuvchi, inson tafakkurini yuksaltiruvchi va milliy ongni shakllantiruvchi kuch sifatida qaraydi. Ayniqsa, Cho‘lponning “Adabiyot nadur?” nomli maqolasi o‘zbek adabiy-estetik tafakkuri tarixida muhim nazariy manbalardan biri hisoblanadi. Mazkur maqolada adabiyotning inson ruhiyati, jamiyat hayoti va millat taraqqiyotidagi o‘rni chuqur falsafiy mushohadalar asosida izohlanadi. Adib adabiyotni inson qalbining “oziqi” deb baholab, uni ma’naviy kamolotning asosiy vositalaridan biri sifatida talqin etadi.

ASOSIY QISM

Cho‘lponning adabiy-tanqidiy qarashlari XX asr boshlaridagi murakkab ijtimoiy-siyosiy jarayonlar, jadidchilik mafkurasi hamda milliy uyg‘onish harakati ta’sirida shakllandi. Bu davr Turkiston xalqlari hayotida keskin burilishlar yuz berayotgan, mustamlakachilik siyosati xalqning milliy o‘zligini, tili va madaniyatini zaiflashtirishga urinayotgan murakkab tarixiy bosqich edi. Jadid ziyolilari ana shunday vaziyatda xalqni jaholatdan chiqarish, ilm-ma’rifatga yetaklash va milliy tafakkurni uyg‘otishni asosiy maqsad qilib oldilar. Cho‘lpon ham ushbu ma’rifatparvarlik harakatining faol vakili sifatida adabiyot va san’atni millat taraqqiyotining muhim vositasi deb bildi. Uning qarashlarida adabiyot inson qalbini uyg‘otuvchi, jamiyatni taraqqiyot sari yetaklovchi ma’naviy kuch sifatida talqin qilinadi. Adibning publitsistik chiqishlari va maqolalarida xalqning ijtimoiy ahvoli, milliy erksizlik, madaniy qoloqlik hamda ma’naviy tanazzul masalalari chuqur tahlil qilinadi. Ayniqsa, u adabiyotning faqat estetik zavq beruvchi hodisa emas, balki xalq ongini shakllantiruvchi qudrat ekanligini alohida ta’kidlaydi. Bu qarashlar Cho‘lponning ijodiy faoliyatida izchil davom etib, uning she’riyati, nasriy asarlari va dramaturgiyasida ham yaqqol namoyon bo‘ladi. Adib Sharq va G‘arb adabiyotini chuqur o‘rgangan holda milliy adabiyotning o‘ziga xos taraqqiyot yo‘lini belgilashga intildi. U rus va turk adabiyoti tajribalaridan foydalangan bo‘lsa-da, milliy ruh

va xalqchillikni adabiyotning bosh mezoni deb hisoblaydi. Shu jihatdan Cho‘lponning adabiy-tanqidiy qarashlari o‘zbek adabiy tafakkurining yangilanishida muhim bosqich bo‘ldi. U eski adabiyotdagi sun‘iylik, hayotdan uzoqlik va taqlidchilik holatlarini tanqid qilib, hayotiylik va realizmni badiiy ijodning asosiy talabi sifatida ilgari surdi. Cho‘lponning fikricha, adabiyot xalq qalbidan joy olishi uchun u hayot haqiqatini haqqoniy ifodalashi zarur. Shu sababli uning adabiy qarashlari jadid adabiyotining ma’rifatparvarlik g‘oyalari bilan uzviy bog‘liq holda shakllandi. Bu esa Cho‘lponni nafaqat iste’dodli ijodkor, balki chuqur tafakkur egasi bo‘lgan adabiyotshunos sifatida ham namoyon etadi.

Cho‘lponning adabiy-tanqidiy qarashlarida milliy til masalasi alohida dolzarblik kasb etadi. U tilni millatning ma’naviy mavjudligini belgilovchi asosiy omillardan biri deb biladi. Adibning fikricha, xalqning tili yo‘qolsa, uning milliy tafakkuri va madaniyati ham zaiflashadi. Shu sababli Cho‘lpon o‘z maqolalari va publitsistik chiqishlarida o‘zbek tilining ravnaqi uchun kurash olib bordi. U adabiy tilning sodda, ravon va xalqchil bo‘lishini talab qildi. Cho‘lpon eski adabiyotdagi murakkab va xalq tushunmaydigan uslubni tanqid qilib, adabiyot xalq qalbiga yaqin bo‘lishi kerakligini ta’kidladi. Uning nazarida, yozuvchi xalqning tili bilan yashashi, uning ruhiyatini his qilishi va shu asosda badiiy asar yaratishi lozim edi. Bu qarashlar o‘zbek adabiy tilining yangilanish jarayonida muhim ahamiyat kasb etdi. Ayniqsa, Cho‘lponning publitsistik maqolalarida til masalasiga oid fikrlar milliy uyg‘onish mafkurasi bilan chambarchas bog‘liq holda ifodalanadi. Adib tilni faqat aloqa vositasi emas, balki milliy o‘zlikning timsoli sifatida talqin qiladi. Shu bois u boshqa tillarga haddan tashqari taqlid qilish yoki sun‘iy iboralarni qo‘llash holatlariga qarshi chiqadi. Cho‘lponning fikricha, chinakam milliy adabiyot xalqning jonli tili asosida shakllanadi. Adibning bu qarashlari keyinchalik o‘zbek adabiy tilining rivojlanishi va zamonaviy adabiyotning shakllanishida muhim nazariy asos bo‘lib xizmat qildi. Uning asarlaridagi sodda va ta’sirchan uslub, xalqona ifoda vositalari ham aynan shu estetik prinsiplarning amaliy natijasi edi. Cho‘lpon til va adabiyotning uzviy bog‘liqligini chuqur anglagan holda, til taraqqiy etmas ekan, milliy adabiyot ham yuksalmasligini qayta-

qayta ta'kidlaydi. Bugungi globalashuv davrida ham Cho'lponning milliy tilni asrash va rivojlantirish haqidagi qarashlari nihoyatda dolzarb ahamiyatga ega bo'lib qolmoqda.

Cho'lpon adabiy-tanqidiy qarashlarining muhim jihatlaridan biri ijodkorning jamiyat oldidagi ma'naviy mas'uliyati haqidagi fikrlardir. Adib nazarida, yozuvchi xalqning dardini his qiladigan, jamiyat muammolariga befarq bo'lmagan ma'naviy yetakchi bo'lishi kerak. Shu sababli u adabiyotning asosiy vazifasi inson qalbini uyg'otish, xalqni ma'rifat va taraqqiyot sari yetaklashdan iborat deb hisoblaydi. Cho'lponning fikricha, ijodkor faqat shaxsiy hissiyotlar bilan cheklanib qolmasligi, balki millat manfaatlarini ham ifoda eta olishi zarur. Bu qarashlar jadid adabiyotining ma'rifatparvarlik ruhini o'zida yaqqol aks ettiradi. Adib ko'plab maqolalarida jamiyatdagi jaholat, loqaydlik va mustamlakachilik oqibatlarini tanqid qiladi. U xalqning erkin va taraqqiy etgan jamiyatda yashashi uchun avvalo ong va tafakkur o'zgarishi kerakligini ta'kidlaydi. Cho'lpon san'atkorning erkin fikrlashi masalasiga ham katta ahamiyat beradi. Uning nazarida, haqiqiy ijodkor haqiqatni aytishdan qo'rqmasligi kerak. Shu sababli Cho'lpon ijodi va publitsistikasi o'z davrida katta ijtimoiy ahamiyat kasb etdi. Adibning xalqparvarlik ruhidagi qarashlari uning she'riyati va nasriy asarlarida ham chuqur aks etgan. Ayniqsa, "Kecha va kunduz" romanida jamiyatdagi ijtimoiy tengsizlik, ayollar taqdiri va milliy uyg'onish masalalari badiiy jihatdan teran ifodalangan. Cho'lponning adabiy-tanqidiy qarashlari bugungi kun nuqtayi nazaridan qaralganda ham o'z qimmatini yo'qotmagan. Chunki unda ilgari surilgan ma'rifat, milliy o'zlik, erkin fikr va ijodkor mas'uliyati kabi g'oyalar har qanday davr uchun muhim ma'naviy mezon bo'lib qoladi. Adibning bu boradagi qarashlari zamonaviy adabiyot va madaniyat taraqqiyotida ham muhim nazariy asos vazifasini bajaradi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, Cho'lponning adabiy-tanqidiy qarashlari XX asr o'zbek adabiy tafakkurining shakllanishi va rivojlanishida muhim o'rin egallaydi. Adib o'zining maqola, publitsistik chiqishlari hamda badiiy asarlari orqali adabiyotning jamiyat hayotidagi beqiyos ahamiyatini chuqur anglatib berdi. Uning fikricha, adabiyot inson ruhiyatini tarbiyalaydigan, xalq tafakkurini uyg'otadigan va milliy ongni shakllantiradigan

kuchli ma'naviy vositadir. Shu sababli Cho'lpon adabiyotga faqat estetik hodisa sifatida emas, balki xalq taqdiri va millat kelajagi bilan chambarchas bog'liq ijtimoiy-ma'naviy hodisa sifatida yondashdi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Naim Karimov. **Cho'lpon. Hayoti va ijodi.** – Toshkent: Fan, 2003. – 320 b.
2. Ibrohim Haqqulov. **Jadid adabiyoti va milliy tafakkur.** – Toshkent: Tafakkur, 2011. – 224 b.
3. Begali Qosimov. **Milliy uyg'onish va o'zbek adabiyoti.** – Toshkent: O'qituvchi, 2004. – 288 b.
4. Umarali Normatov. **XX asr o'zbek adabiyoti masalalari.** – Toshkent: Fan, 2007. – 240 b.
5. Dilmurod Quronov. **Adabiyotshunoslik nazariyasi.** – Toshkent: Akademnashr, 2018. – 400 b.